

ОДНОСТОРОННЯ ВІДМОВА ВІД ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Резніченко С.В.,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС, к.ю.н., професор
Фульга В.С., слухач магістратури ОДУВС

Цивільний кодекс України [1] (далі – ЦК) містить принципово нову тезу, згідно з якою допускається одностороння відмова суб'єкта господарювання від взятого на себе за договором зобов'язання. Цивільний кодекс УРСР не допускав односторонньої відмови від зобов'язання, крім випадків, передбачених законом. Це не давало можливості сторонам господарського договору передбачити в ньому випадки, при настанні яких вони мали право на односторонню відмову, коли законом такі випадки не передбачалися. З набранням чинності ЦК ситуація змінилася. Розглянемо її детальніше. Цивільний кодекс у ст. 525 містить загальну тезу про те, що «одностороння відмова від зобов'язання не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом». Тобто можливість односторонньої відмови може бути зафіксована або в законі, або в договорі (в тому числі, в господарському, оскільки Господарський кодекс України [2] (далі – ГК) містить п. 1 ст. 193, згідно з яким до виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення ЦК з урахуванням особливостей, передбачених ГК). Тому, на думку Л. Костенко, норми ЦК про односторонню відмову від зобов'язань можна застосовувати до господарських правовідносин поряд з аналогічними нормами ГК [3]. Тепер розглянемо правову природу односторонньої відмови від зобов'язання. Законом це явище не пояснюється, але має в ньому надзвичайно поширене і досить суперечливе застосування. Ми вважаємо, що одностороння відмова від виконання зобов'язання не може розцінюватися як загальна підстава припинення зобов'язання (що робиться, наприклад, такими дослідниками, як А. Присяжнюк [4, с. 43-47]. та А. Блащук [5, с. 48-49]). Спробуємо мотивувати. Як уже ми зазначали, що ст. 525 ЦК закріплює правило про недопустимість односторонньої відмови від зобов'язання. Згідно зі ст. 615 ЦК у разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. За ч. 2 ст. 615 ЦК одностороння відмова від зобов'язання не звільняє винну сторону від відповідальності за порушення зобов'язання (а відповідальність не може існувати після припинення). За ч. 3 ст. 615 ЦК внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання частково або в повному обсязі відповідно змінюються умови зобов'язання (зокрема, появою обов'язку нести відповідальність) або воно припиняється. Але, коли зобов'язання може припинятися відмовою? Цивільний кодекс виділяє два види зобов'язань: договірні та не договірні. Наведені вище положення стосуються їх обох. Якщо розглядати договірні, то у ч. 3 ст. 651 ЦК йдеться про наступне: у разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим. (Тут розірвання є наслідком відмови, хоча іноді законодавець вживає ці два поняття у якості однопорядкових, наприклад, у п. 1 ст. 611 ЦК: у разі порушення зобов'язання можливе його припинення внаслідок односторонньої відмови або розірвання договору, - одне і те ж слово вживається у зовсім різних значеннях). Такого наслідку односторонньої відмови, як припинення зобов'язання, взагалі не передбачається. А розірвання договору ми не можемо з наведених вище причин ототожнювати із припиненням зобов'язання. Як підсумок: одностороння відмова може слугувати лише приводом для застосування підстави припинення зобов'язання, встановленої договором або законом. Тепер звернемося до недоговірних зобов'язань. Щодо правочинів ми можемо скористатися ч. 1 ст. 214 ЦК, яка закріплює, що особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього, якщо інше не встановлено законом. Якщо такою відмовою порушено права іншої особи, ці права підлягають захисту. Можемо зробити висновок, що закон надає право припинити такі недоговірні зобов'язання шляхом односторонньої відмови від нього, якщо у такий спосіб не порушуються права іншої особи. Показовою є в цьому плані ст. 1153 ЦК “Відмова від проведення конкурсу”: Засновник конкурсу має право відмовитися від його

проведення, якщо проведення конкурсу стало неможливим за обставин, які від нього не залежать. У разі відмови засновника від проведення конкурсу з інших підстав учасник конкурсу має право на відшкодування витрат, які були ним понесені для підготовки до участі у конкурсі. Таким чином, відмова від проведення конкурсу буде слугувати підставою для припинення зобов'язання, якщо учасники не пред'являть до засновника вимог про відшкодування витрат. Але, крім правочинів, до недоговірних зобов'язань належать і інші зобов'язання, які не впливають із дій, спрямованих на цивільно-правовий результат, наприклад, зобов'язання із відшкодування шкоди. Тут із суті зобов'язання випливає, що відмовою боржника воно припинитися не може (адже зобов'язання виникає із метою захисту постраждалої особи), хіба лише відмовою кредитора якщо останній не захоче скористатися своїм правом (але про цей аспект ніде не вказано). По суті, тут абсолютна доцільна аналогія із відмовою від односторонніх правочинів: якщо у такий спосіб не порушуються права іншої особи. Як бачимо, одностороння відмова може іноді бути підставою припинення зобов'язань, але, якщо керуватися духом, а не буквою закону, лише у деяких випадках, що торкаються тільки недоговірних зобов'язань. Стає зрозумілим, що існують суттєві розходження у розумінні самого терміну припинення зобов'язань, які криються, насамперед, у принципових розбіжностях в розкритті можливих наслідків припинення зобов'язань як вирізняючого важелю. Полеміка може тривати безмежно довго, але безперечно має вирішитися законодавцем. Запорукою успішного вирішення цієї проблеми є абсолютно необхідне, однозначне законодавче визначення хоча б основних дефініцій: припинення зобов'язання, припинення договору, розірвання договору, одностороння відмова від зобов'язання. Якщо б у свій час цим поняттям присвятили належну увагу у вигляді, наприклад, окремої підрозділу Цивільного кодексу, це дозволило б значною мірою скоротити обсяг останнього. Але це має бути не просто низка дефініцій - необхідний системний підхід із чітким, недвозначним окресленням усіх найважливіших корелятивних зв'язків.

Література:

1. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 12 трав. 2011 р.: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 380 с.
2. Господарський кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – 19–22. – Ст. 144.
3. Костенко Л. Одностороння відмова від зобов'язань за договором // Юридичний журнал. – 2006. - № 5 <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2268>
4. Блашук А. Відмова від виконання договору як підстава припинення зобов'язання // Юридична Україна. - 2004. - № 12. – с.с. 43-47.
5. Присяжнюк А. Домовленість сторін про розірвання цивільно-правового договору як правочин, зобов'язання, договір // Юридична Україна. - 2004. - № 11. - с. 48-49.